

ՊԱՏՄԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊՐՈՖ. Զ. ԱՃԱՌՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

Անձնանունը այն գլխավոր միջոցներից մեկն է, որով համայնքը կամ հասարակությունը զանազանում է իր անդամներից այս կամ այն անհատին՝ մյուս անհատներից։ Այդ միջոցը ավելի է բնորոշվում կամ զարգանում, երբ անձնանվան վրա ավելանում է մի մականուն, կամ հայրանունը, կամ ազգանունը և կամ այդ բոլորը միասին։ Կարող ենք ասել պարզապես Վահան, ավելի ճշտած՝ Գայյ Վահան, կամ Վահան որդի Հմայակի և կամ Վահան Մամիկոնյան և այլն։

Մարդկային հասարակության մեջ չկա թեկուզ ամենավաղների մի ցեղ, որի անդամները անձնանուն չունենան։ Անձնանունը համաշխարհային մի երևույթ է։

Շատերը կարծում են և կամ այնպես են հավատացած, թե անձնանունները ծագում չունեն, այսինքն աննշանակ ձայներ են, և կամ ավելի գիտակաճ ձևով արտահայտվելով՝ արմատական բառեր են։ Այս կարծիքը առաջացել է նրանց մեջ հասարակ անունների համեմատությամբ։ Ինչպես որ՝ սեղան, ջուր, արև, փայտ, ծառ բառերը արմատ են և մենք միջոց չունենք վերածելու նրանք իրենց մասերին, նույնպես են համարվում նաև անձնանունները՝ Միքայել, Տիգրան, Նովանդ, Թադևոս, Հովսեփ և այլն։

Այս կարծիքը ճիշտ չէ։ Հասարակ անունների մեջ կան և պետք է որ լինեն արմատներ կամ արմատական բառեր, բայց անուն-

ների մեջ չկա արմատական բառ։ Բոլոր հատուկ անունները, լինեն նրանք մարդու, թե տեղի (լեռան, ծովի, լճի, գետի, քաղաքի, գյուղի և այլն), կաղմված են հասարակ դոյականներից, և նաև բարդ կամ ածանց բառեր։ Ուրիշ խոսքով՝ ամեն հատուկ անուն մի բառ է, նշանակությամբ օժտված հասարակ անուն։

Մեր հասարակության մեջ այս սխալ կարծիքը առաջացած է հատկապես այն պատճառով, որ մեր ամբողջ շրջապատը լցված լինելով անթիվ անհամար օտար անուններով, որոնց իմաստը անծանոթ է մեզ, ենթադրում ենք, թե անունները առհասարակ անիմաստ ձայներ են։

Թե ի՞նչպես կարելի է իմանալ, թե այսինչ անունը հայկական է թե օտար, պետք է դիմել ստուգաբանության։ Եթե մի որևէ անուն մեզ համար և մեր լեզվով որևէ իմաստ տալիս է, ուրեմն հայկական է։ Իսկ եթե ոչինչ չի նշանակում, ուրեմն օտար է։ Այսպես օրինակ՝ Աստվածատուր, Խաչատուր, Տիրատուր, Հրաչյա, Վարդգես, Նուրայր, Ժիրայր, Հրայր, Մարգար և այլն հայկական անուններ են, որովհետև հայերեն են և հայերենով մի բան նշանակում են։ Աստվածատուր նշանակում է Աստուծո տվածը, Խաչատուր՝ խաչի տվածը, Տիրատուր՝ Տիրոջ տվածը, Հրաչյա՝ հրային աչքեր ունեցող, Վարդգես՝ որի գեսը, այսինքն մազերը վարդի նման են, Նուրայր՝ նոր այր, նոր մարդ է, Ժիրայր՝ ժիր այր, ժիր մարդ է, Հրայր՝ հուր այր, այսինքն կրակե մարդ է, Հրանդ

հուր է անդ, այնտեղ՝ սրտում կրակ կա վառված, Մարգարե՝ մի մարգարե է, ապագայի գուշակ և այլն:

Իսկ Պետրոս, Պողոս, Լևոն, Գուրգեն, Գրիգոր, Փիլիպոս, Արզուման, Ռուբեն, Ալավերդի, Սեմեմերիմ և այլն հայերենի մեջ ո՛չ մի իմաստ չունեն, հետևաբար հայկական անուն չեն: Նրանք օտար անուններ են և յուրաքանչյուրը պատկանում է այն ազգին, որի լեզվով ստուգարանվում է կամ որից որ առնված է: Պետրոս հունարեն է և հունարենում Սέτρος նշանակում է «քար».— Պողոս լատիներեն է և լատիներեն paulus կամ paullus նշանակում է «փոքրիկ».— Լևոն հունարեն և լատիներեն է. այս երկու լեզվով Λεων, Δέων նշանակում է «առյուծ».— Գուրգեն պահլավերեն կամ պարսկերեն է և պարսկերեն կամ պահլավերեն gurg, gürgen նշանակում է «գալլ, փոքրիկ գալլ».— Գրիգոր հունարեն է և հունարեն Γρηγόριος նշանակում է «արթուն».— Փիլիպոս հունարեն է, որովհետև ծագում է հունարեն ֆիլո «սիրել» և իսկպոս «ծի» բառերից և նշանակում է «ծիասեր, ձի սիրող».— Արզուման պարսկերեն հատուկ անուն է, որովհետև ծագում է պարսկերեն արզումենտ «փափագող, ցանկացող» բառից.— Ալավերդի տաճկական անուն է, որովհետև ծագում է Ալլահ «Աստված» և վերդի «տվեց» բառերից.— Ռուբեն եբրայեցիներն է և եբրայեցիներն rau ben նշանակում է «տե՛ս, որդի».— Սեմեմերիմ ասորեստաներեն է և այս լեզվով sin ebbē erita նշանակում է «Աստված եղբայրներս շատացրեց»:

Իզական անունները արականներից այն առավելությունն ունեն, որ նրանց մեջ հայկականները համեմատաբար ավելի շատ են: Այսպես օրինակ՝ հայկական ծագում ունեն Սիրանուշ, Մաբունի, Տիրունի, Թագունի, Մրբունի, Իսկունի, Հասմիկ, Մանիշակ, Վարդունի, Լուսերագ, Մայրանուշ, Համասիյուտ, Երջանիկ, Արմենունի, Արշալույս, Արևատ, Արեգնագան, Նազենիկ, Վարսենիկ և այլն և այլն: Իզական անունների այս դրական կողմը, սակայն, մի բացասական երևույթի արդյունք է.— հին հայոց մեջ կնոջ անունը տալը ամոթ էր համարվում, և փոխանակ կնոջ իր սեփական անունով կոչելու, ասում էին «այսինչի աղջիկը»: Սրանից են առաջացել Տիգրանունի, Խոսրովիդունի, Սահականուշ, Սմբատունի, Սմբատանուշ և այլն, որոնք ո՛չ թե իրապես անուն են, ինչպես կարծում ենք սխալմամբ, այլ նշանակում են «Տիգրանի աղջիկը, Խոսրովի աղջիկը, Սահակի աղջիկը» և այլն: Տրդատի րույրը կոչ-

վում էր Խոսրովիդունի, որովհետև Մեծն Խոսրովի աղջիկն էր, Սմբատ Բագրատունու երկու աղջիկները կոչվում էին Սմբատանուշ և Սմբատունի: Մինչև այժմ էլ Ղարաբաղի կամ Զանգեզուրի գյուղերում կանայք և օրիորդները կոչվում են նույն ձևով. «Բալասանի աղջիկ» փոխանակ ասելու Արտաշակ և այլն: Երևույթը շատ տարբեր չէ եվրոպական երկրների այն սովորությունից, որով ամեն մի օրիորդ իր հոր ազգանունով և ամեն մի կին իր ամուսնու ազգանունով է կոչվում, առանց իր ծննդական անվան հիշատակության: Ֆրանսիացոց մեջ կնոջ բուն անունը տալը ամենամեծ անարգանքն է. այդպես են կոչվում միայն փողոցային կանայք: Այս պատճառով է ահա, որ մեր հին մատենագրություն էլ չափազանց ժխտում է իզական անունների վերաբերմամբ: Հայոց պատմության մեջ իզական անուն չկա: Այս բացասական երևույթի դրական արդյունքն այն եղավ, որ երբ անցյալ դարի կեսին սկսեց հայկական ինքնագիտակցության զարթոնումը, հայկական իզական անուններ չունենալու պատճառով՝ ազատ ասպարեզ բացվեց բառակերտության և սկսեցին հորինել ամեն տեսակի իզական նորանոր անուններ:

Հայոց մեջ բուն հայկական անունների զգալի մասը օտար է: Համարյա նույն դրության են նաև մեր շրջակա ազգերը. այսպես, ռուսների մեջ զուտ ռուսական կամ սլավոնական ծագում ունեցող Վանվոլոդ, Վլադիմիր, Սվյատոսլավ, Յարոսլավ, Լյուդմիլա և այլ անունների կողքին կան՝ Իվան, Սերգեյ, Նիկոլայ, Դիմիտրի, Ալեքսանդր, Պյոտր, Պավել, Սերաֆիմ, Յակով, Խրիստափոր և այլ օտար անուններ: Պարսիկների մեջ բնիկ իրանական անուններ այժմ շատ քիչ են, այսպես Խուսրև, Գուրգեն և այլն, իսկ Անուեդ, Ալի, Հասան, Հյուսեյն, Սուլեյման, Աբբաս և այլն օտար են: Այսպես է նաև տաճիկների, վրացոց, բրգերի մեջ:

Այսպես չեն սակայն արարները, հնդկիկները, չինացիք, եբրայեցիք, չին նաև հին հույները, լատիներերը և այլն: Արարական բոլոր անունները՝ Ալի, Օսման, Օմար, Հասան, Հյուսեյն, Աբբաս և այլն զուտ արարական են և արարքերն լեզվով ունեն իրենց իմաստը. Ալի նշանակում է բարձր, Հասան նշանակում է փնդեցիկ, Հյուսեյն՝ սիրունիկ և այլն: Հնդկիկների բոլոր անունները հնդկերեն են և նրանց մեջ օտար անուն չկա: Զինական անունները միշտ եռալանկ են, ինչպես օրինակ՝ Կոն Ֆու-ցե, Լի Հուեկ-չանկ, Սուե Յան-ցե և այլն. սրանց մեջ առաջին վանկը ազգանունն է, մյուս երկուսը՝ անուն և հայրանուն:

Սեփական կամ օտար անուններ ունենալու երևույթը կապված է սեփական կրոն ունենալու փաստի հետ: Երբայց իր ունի իր սեփական կրոնը, որ է Մովսիսականությունը և պահում է իր սեփական անունները՝ Մովսես, Աբրահամ, Իսահակ, Դավիթ, Սողոմոն և այլն: Արարը ունի իր սեփական կրոնը, որ է մահմեդականություն և պահում է իր արաբական անունները: Հնդկը, չինացին ունեն իրենց սեփական կրոնները՝ բրահմանականություն, բուդդայականություն, կոնֆուցեականություն, լաոցեականություն և այլն, ուստի և պահում են իրենց սեփական անունները: Իսկ այն ազգերը, որոնք ընդունել են մի ուրիշ ժողովրդի կրոնը, ընդունել են նաև նրանց անունները: Տաճիկները, քրդերը, աֆղանները ընդունել են մահմեդականությունը, որ արաբների կրոնն է, ուստի սեփական անուն չունեն. նրանց անունները բոլոր արաբերեն են: Պարսիկները, հին ժամանակ, երբ հետևում էին իրենց սեփական զորադաշտական կամ մազդեզական կրոնին, ունեին զուտ պարսկական (իրանական) անուններ, իսկ այն օրից, երբ ընդունեցին մահմեդական կրոնը, և մինչև այժմ, գործ են ածում միայն արաբական անուններ: Այս կողմից հետաքրքիր օրինակ են տալիս փարսիները, այն է՝ Պարսկաստանի և Հնդկաստանի արդի կրակապաշտ պարսիկները, որ մինչև այսօր պահում են անաղարտ հին պարսկական (իրանյան) անունները:

Եվրոպան հնապես երկու բաժին ուներ. հյուսիսը և արևելքը բարբարոս էին, իսկ հարավը և արևմուտքը ունում էին հույներն ու հռոմեացիք, որոնք շատ հին և շատ առաջադիմ մշակույթ էին ստեղծել: Այս երկուսն էլ ունեին իրենց սեփական անունները, հույները զուտ հունարեն և հռոմեացիք զուտ լատիներեն: Մեզանից 1900 տարի առաջ, այս երկու աշխարհներում սկսեց քաղաքակրթական զարգացումը, որ վերջապես ընդհանուր կրոն դարձավ ու տիրապետեց ամբողջ Եվրոպայում և Ասիայի արևմտյան մասում, Իսպանիայից մինչև Հայաստանի արևելյան սահմանը:

Երբ հույները և լատիները ընդունեցին քրիստոնեությունը, Ավետարանի հետ պիտի ընդունեին նաև Հին Կտակարանը, որ քրիստոնեության պատվանդանն էր կազմում և հրեաների սրբազան մատյանն էր: Այս պատճառով էլ հրեական այն անունները, որոնք սովորական էին Հին Կտակարանի մեջ, գործածական դարձան նաև հույներին և լատիներին մեջ: Բայց հույները և լատիները, ունենալով նաև սեփական մեծ քաղաքակրթություն, հարուստ լեզու և մեծահարուստ հին գրականություն, չկարողացան

հրաժարվել այս բոլորից, և նորի հետ պահեցին նաև հինը: Այսպիսով քրիստոնեության մեջ ընդունվեցին մի կողմից հրեական (եբրայական) և մյուս կողմից հունական և լատինական անունները: Եվ այն բոլոր ազգերը (հայ, վրացի, ռուս, գերմանացի, հունգարացի, անգլիացի և այլն), որոնք ընդունեցին հունա-լատինական քրիստոնեությունը, ընդունեցին նաև հրեական, հունական և լատինական անունները: Ուր որ կային հին կյանքին սեփական անուններ, մեծագույն շահով ջնջվեցին՝ իբրև կռապաշտության մնացորդ, տեղի տալով նոր կրոնի՝ քրիստոնեության բերած հույն-լատին և եբրայական անուններին:

Այժմ մասնավորեց մեր խոսքը հայոց գործածած անունների մասին:

Ո՛չ մի բան այնքան հավատարիմ կերպով չի ներկայացնում մեր պատմական կյանքի դանազան ելեղները, մեր կրած ազդեցությունները օտար ժողովուրդներից, ինչպես և մեր ներքին ձգտումները, որչափ հատուկ աճուկներ:

Մենք գիտենք, որ հատուկ անունները երկու տեսակ են՝ տեղանուններ և անձնանուններ: Տեղանունները ավելի հարատև, հաստատուն և տևական բնույթ ունեն քան անձնանունները: Որե՛ք լեռ, լիճ, ծով ու գետ մշտնջենական կյանք ունի. որե՛ք քաղաք կամ գյուղ հարյուրավոր ու հազարավոր տարիների կյանք ունի. հետևաբար և նրանց անունը ընդհանրապես մնալուն և տևական է: Բայց անձերի կյանքը առ առավելն մի դարի տևողություն ունի: Անցնում է սերունդը, փոխվում են գաղափարները, փոխվում են ազդեցությունները և անուններն էլ նրանց հետ միասին անհետանում են, տեղի տալով նորանոր ձևերի:

Անձնանունների տևականությունը որոշ չափով կախված է մի քանի հանգամանքներից, որոնք են.

1. Բառի կարևորությունը.— Չափազանց երկար անունները շուտ են մոռացվում կամ գոնե այնքան են կրճատվում, որ այլևս անձանաչելի են դառնում.— Արեղնագով, Ագաթանգեղոս իրենց երկարության պատճառով հաջողություն չեն գտել կամ շուտ են մոռացվել: Առաջինի չափ երկար է Աստվածաառու, որ թեև շատ սովորական անուն է, սակայն ո՛չ մի տեղ չի պահված իր բուն ձևով, այլ զանազան կրճատումներով դարձել է՝ Ասատուր, Աստուր, Աստիկ, Ասո, Մատուր, Մառի:— Առհասարակ սիրելի են երկավանկ անունները. երկուսից ավելի վանկ ունեցող անունները կրճատվում են. սրա համար է, որ Մարտիրոսը դառնում է Մարտո, Մրտո, Մարտիկ— Մկրտիչը դառնում է Մկր, Մկո,

Միկիա, Միկիշ, Մուկուշ.— Հոփսիմեն դառնում է Հոռոփ, Հոռոմ, Հոռի.— Եղիսա-
բերը դառնում է Եղիս, Եխսա, Եխսո, Սա-
թեր, իսկ եվրոպական լեզուների մեջ էլ՝
էլիգ, էլիգա, Լիգա, Իգարելլա, Զարել, Բելա
և այլն:

2. Բառի ներդաշնակությունը.— Յուրա-
քանչյուր ազգի և ժողովրդի գեղարվեստա-
կան ճաշակի համաձայն՝ խժալուր և տգե-
ղաձայն համարված անունները բնականա-
բար շուտով ջնջվում են, իսկ ախորժելի
նշյուն ունեցող անունները միշտ ավելի են
փնտրվում:

3. Նշանակության գեղեցկությունը.— Ան-
խմատ կամ տղեղ համարված մի անուն
ավելի շուտ է հնանում և քաշվում ասպարե-
զից, քան թե նշանակությամբ գեղեցիկ մի
անուն.— Վարդունի շատ հին անուն է, դո-
լություն ուներ 5-րդ դարում, հիշվում է
Հայամավորի մեջ և դեռ երկար պիտի
ապրի Այսպես նաև Շուշան կամ Շուշանիկ:
Նույնչափ ախորժելի են Մանիշակ, Սիրա-
նուշ, Հրանուշ, Վարսենիկ և այլն, մինչդեռ
Ազապի, Եվգրաֆիա, Հեղինե, Կատարինե
մոռացված ու անհետացող անուններ են
որդեն:

4. Այն հանգամանքը, որ պատահարա-
րայն անունը կրող անձերը եղել են նշանա-
վոր և անմոռանալի մարդիկ, պատճառ է
դարձել, որ այն անունները երկար ապրեն.
այսպես Արգաթ, Վարդան, Հայկ, Ներսես,
Թադևոս, Մեսրոպ անմոռանալի անուններ են,
որովհետև մեր պատմության մեջ ունեցել

ենք այս անուններով կոչված նշանավոր
անձնավորություններ. իսկ Վասակ, Հուդա,
Մերուժան մեռած, անգործածելի անուններ
են, որովհետև այս անուններով գտնված են
նշանավոր մատնիչներ և դավաճաններ: Ա-
նունը ինքնին այստեղ նշանակություն չունի.
Վասակ բառը իրապես ավելի գեղեցիկ է
քան Վարդան. բայց ուրացող Վասակի վատ
հիշատակը մոռացնել է տվել այդ անվան
գեղեցկությունն ու ներդաշնակությունը:

5. Կրոնական կամ ազգային զաղափա-
րներ.— Սրանք ժամանակի բերմունքի հա-
մեմատ են. կար ժամանակ՝ երբ կրոնական
զգացմունքը կյանքի գլխավոր վարիչն էր.
այն ժամանակ անունները ավելի կրոնական
էին, ինչպես Աստվածատուր, Թորոս, Կիրա-
կոս, Մարկոս, Դուկաս, Մատթեոս, Պետրոս,
Պողոս և այլն: Կրոնական զգացմունքը ան-
ցավ զնաց՝ և տեղի տվեց զուտ ազգային
շրջանին: Դա էր անցյալ դարի կեսին: Այն
ժամանակ կրոնական անունները այլևս ա-
նախորժ դարձան և նրանց տեղ սկսեցին
հայ ազգային անունները— Վարդան, Եր-
վանդ, Զարեն, Գուրգեն, Արտաշես, Հրաչյա,
Զարմայր, Պարույր և այլն:

Եթե ուզենանք հայ անձնանունները դա-
սավորել իրենց ուրույն խմբերով և ներկա-
յացնել այն ազգեցությունները, որոնց են-
թարկված են նրանք մեր հնագույն շրջանից
սկսած մինչև նախոր, կտեսնենք, որ նրանք
կազմում են 15 խումբ, որ համապատաս-
խանում են 15 շրջանի, որոնք հետևյալներն
են՝ ժամանակագրական կարգով.

1. ՆԱԽԱՀԱՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Նախահայկական անունները պատկանում
են այն ժողովրդին, որ գրավում էր Հայաս-
տանը: Հայոց լեզուն անշուշտ շատ բան
վերցրեց նրանցից, այս կարգին են պատ-
կանում մեր տեղանունները: Գրեթե ստույգ
է, որ Հայաստանի տեղանունները ամենա-
մեծ մասամբ նախահայկական (խաղդյան)
փոխառություններ են. ինչպես Արարատ,
Վան, Արենշ, Մուշ, Կարին, Մասիս և այլն
և այլն, որոնք հայերենով չեն կարող
մեկնվել ամենեին: Քիչ առաջ բերված պատ-
ճառարանությամբ՝ շատ ավելի ստիպալիքով

են անձնանունները: Սրանց մեջ կարող ենք
հիշել Արամ և Մանավազ: Առաջինը ան-
շուշտ ծագում է խաղդյան Արամն նշանավոր
թագավորի անունից: Երկրորդը շատ նման է
հնչում Մենվաս արքայական անվան, բայց
դա պատահական է և Մանավազ իրանական
անուն է: Մի կողմ ենք թողնում այն բազ-
մաթիվ անստույգ ձևերը, մասնավորապես
նախարարական տոհմանունները, որոնք
դանազան հեղինակների կարծիքով՝ ծագում
են նախահայկական խաղդյան անուններից:

2. ԱՆՄԱՆՈՒ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Խորենացին իր Պատմության Ա գրքում
տալիս է մեզ հայ անունների մի խումբ,
որոնց ծագումը բողոքովին անհայտ է: Այս
կարգին են պատկանում Հայկ, Արմենակ,
Արամայիս, Ամասիա, Հարմա, Արա, Կար-

դոս և այլն և այլն, որոնք ապահովապես
հայերեն չեն, քանի որ չեն կարող մեկնվել
հայերենով: Թե արդյոք սրանք էլ պատկա-
նում են խաղդյան շրջանին և կամ հայկա-
նունների մնացորդ են և կամ փոյուղա-

կան որևէ լեզվի՞ց են փոխ առնված և կամ թե վերջապես խորենացու հնարածնե՞րն են (զոնե մի քանիսը), կարելի չէ գիտության այժմյան վիճակում ստուգապես որոշել: Ստույգ է ինձ համար, որ Մուշեղ, հայոց

պատմության մեջ այնպես սովորական մի անուն, փոխ է առնված հայկյան Մուշեղի անունից: Այս անունով են կոչվում հայկյան մի քանի թագավորներ (տե՛ս իմ Հայոց լեզվի պատմություն, Ա հատոր էջ 149):

3. ԲՈՒՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Բուն հայկական անունների առաջին շրջանը ընկնում է Արշակունյաց ժամանակ: Ազաթանգեղոս, Բուզանդ, Կորյուն, խորենացի, Փարպեցի և Եղիշե ավանդում են մեզ այս կարգի բաղմամբիվ անուններ, որոնք կրկնվում են նաև հաջորդ պատմիչների մոտ: Այս անունները զուտ հայկական ին, որովհետև մեկնվում են հայերեն լեզվով: Ինչպես Արծաճ, Տիրայր, Այրուկ, Աստղիկ, Գյուտ, Թաթիկ, Թաթուկ, Թոռնիկ, Իշխան, Եղբայր, Երանյակ, Զարմայր, Բագուկ, Գոռակ, Առնակ և այլն: Բուն հայկական անունների մեջ շատ սովորական են կենդանիների և թռչունների անունները, ինչպես Առյուծ, Այծեմնիկ, Կորյուն, Արտույտ, Գառնիկ, Եղնիկ, Յիկ, Ընջուղ, Մրջունիկ և այլն: Բուն հայկական անունները, ինչպես ասացինք, պատկանում են Արշակունյաց շրջա-

նին, ավելի որոշ խոսելով՝ նախաքրիստոնեական հայության: Քրիստոնեությունից հետո սրանք սկսում են կամաց-կամաց տեղի տալ: Մեծ Անիշխանության կեսից հետո, արաբական տիրապետության և Բագրատունյաց թագավորության ժամանակ շափազանց սակավաթիվ են դառնում և Ռուբինյանց ժամանակ բոլորովին անհետանում են: 19-րդ դարի կեսից հետո, երբ սկսեց հայկական դարձումը, բուն հայկական անունները նորից կենդանացան և նրանցից լավագույնները, այսինքն իմաստով գեղեցիկները, պատմության էջերից դուրս բերվելով, նորից գործածվել սկսեցին, ոմանք կրոնական, ոմանք էլ աշխարհական շրջանակներում, ինչպես Տիրայր, Կորյուն, Եղնիկ, Գառնիկ, Զարմայր, Երանյակ, Իշխան, բայց ոչ Մրջունիկ, Յիկ. Արտույտ և այլն:

4. ՊԱՀՂԱՎԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Պարթևական ազդեցությունը հայոց վրա շափազանց մեծ է: Պահլավերենը հայ ազնվականության լեզուն էր: պալատականները և նախարարները այդ լեզվով էին խոսում, դիվանական հարաբերությունները այդ լեզվով էին կատարվում: Զարմանալի չպիտի թվա ուրեմն, եթե ասենք, թե հին հայոց անունների որոշ մասը, որոնք մենք զուտ ազգային անուններ ենք համարում, պարզապես պահլավական փոխառություններ են: Այսպես օրինակ Վարդան, Վահան, Բագարատ, Ատրենքսեհ, Դաստամատ, Զարեհ, Սեպուհ, Զոհրապ, Խոսրով, Խոսրովիդուխտ, Համազասպ, Արտաշես, Դիսակ, Դուրգեն,

Անուշ, Աշխեն, Առաստոմ, Արշակ, Սաճաւորուկ, Արտավազդ, Տրդատ, Վառնապուտ և այլն և այլն:

Պահլավական անուններն էլ իրանյան տիրապետության անկումից հետո սկսեցին մոռացվել: Ռուբինյանց իշխանության ժամանակ ամենամեծ մասամբ ջնջված են արդեն: մնում են միայն նրանք, որ ներկայացնում են մեր պատմության ամենամեծ գեմքերը, ինչպես Վահան, Վարդան, Տրդատ և այլն: Հայկական դարձումին նորից կենդանացան նրանք և այսօրվա հայության ամենասիրելի անուններն են:

5. ԱՍՈՐԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Քրիստոնեությունն ընդունելուց հետո, հայերը առաջին անգամ ընկան ասորական ազդեցության տակ: Հունաստանը հեռու էր, իսկ Միջագետքը շատ մոտիկ: Բաղմամբիվ ասորի քարոզիչներ կային մեր երկրում, ուր նրանք իրենց լեզուն տարածում էին եկեղեցու բնից: Եկեղեցական պաշտամունքի լեզուն ասորերեն էր. Ավետարանը ասորերեն

էր կարդացվում: հայ երիտասարդները իրենց ուսումը Եդեսիայի դպրոցումն էին ստանում: Աստվածաշունչը առաջին անգամ ասորերենից թարգմանվեց: Այս ժամանակաշրջանում, մեր մեջ մտան մի խումբ ասորերեն անուններ, ինչպես Արշամ, Արգաթ, Եղիշե, Դադիշո, Բարգավառ և այլն: Ասորական ազդեցությունը կարճատև եղավ:

շուտով վրա հասան հունական և հետո դուռ հայկական քաղաքակրթությանը, որոնք ինդոեգիյն ասորականը: Ասորական անուններն էլ ջնջվեցին և նրանցից հազիվ մեկերկուսը կյանք ունեն այսօր, այն է Աբգար

և Եղիշեն, որոնք ապրում են շնորհիվ այն հանգամանքի, որ ներկայացնում են մեր առաջին քրիստոնյա թագավորի (ըստ ավանդության) և մեր ամենից սիրելի բանաստեղծ պատմագրի անունը:

6. ԵՐՐԱՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Երրայական քաղաքակրթությունից խորապես ազդված ազգերի մեջ գտնվում ենք նաև մենք: Ըշմարիտ է, թե այս ազդեցությունը անմիջական հարաբերությանց արդյունք չէ և հույների միջոցով հասել է մեզ, բայց այնքան սաստիկ է եղել այն, որ շատ տարբեր ձև չպիտի ունենար, եթե անմիջական հարաբերության ծնունդը լինեք: Քրիստոնեություն և Աստվածաշնչի միջոցով երրայեցիկներից անցել է մեզ անձնանունների մի մեծ թիվ, որ 1600 տարուց ի վեր մեր ամբողջ կյանքն է լցնում: Ադամ, Եվա, Աբել, Աբրահամ, Սեր, Սահակ, Գանիել, Գաբրիել, Գավիթ, Նալի, Հակոբ, Զաքարիա, Սողոմոն և այլն և այլն հայ ժողովրդի բոլոր խավերի համար այնպես ծանոթ, այնչափ սովորական, այնքան հայացած և այն աստիճան ընտանի

անուններ են, որ դեռ դարեր ու դարեր պիտի ապրեն. և հազիվ թե կարելի լինի ասել, որ երբևիցե պիտի կարենան ջնջվել հայության և աշխարհի միջից:

Երրայական անունները անցել են մեզ Աստվածաշնչի թարգմանության միջոցով, և որովհետև մեր Աստվածաշունչը թարգմանված է հունարենից և ո՛չ թե ուղղակի երրայեցիկներից, ուստի այս անուններն էլ կրում են հունական կնիք: Այստեղ ամենացատուն կետը հետևյալն է — հունարեն լեզվի մեջ չկա շ ձայնը. ուստի ուր որ երրայեցիկներում շ, հույներ գնում է ս: Մենք էլ, թեև ունենք շ ձայնը, բայց հետևելով հունարենի՝ գնում ենք ս: Այսպես օրինակ՝ երրայեցիկն ասում է Երոշլիմ, իսկ մենք ասում ենք Երուսաղեմ: Այս երևույթը բնահանուր է բոլոր եվրոպական ազգերին:

7. ՀՈՒՆԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Հույներ քրիստոնեության տարածիչ և համաշխարհային քաղաքակրթության դաշակն է եղած. չկա աշխարհիս մեջ մի ազգ, որ հունական քաղաքակրթության որևէ բանով պարտական չլինի: Զինացիք անգամ հունարենից փոխառյալ բառեր ունեն: Առանձնապես մեր ազգը ամենամեծ չափով ազդված է հույներից: Եթե մեր նախաքրիստոնեական քաղաքակրթությունն ամբողջապես պարթևական քաղաքակրթությունն էր, մեր հետքրիստոնեական քաղաքակրթությունն էլ լիովին հունական է: Մեր գրականությունը հունականի ընդօրինակությունն է. մեր առաջին զրբերը հույն հեղինակներից են թարգմանված, և այս բանը շարունակվել է մինչև Ռու-

բինյանց թագավորությունը. Աստվածաշունչ, Ավետարան, Մաշտոց, Վարդ Սրբոց, Հայսմապետք, Խորհրդատետր՝ հունարենից են թարգմանված կամ հունականի օրինակով խմբագրված:

Այսպիսի խոշոր ազդեցության բնական արդյունքն է նաև հատուկ անունների մի առատ թիվ, որ 4-րդ դարից սկսած մինչև այսօր աիրապետում է հայ կյանքի վրա. օրինակ՝ Անաստաս (հարություն), Առնդ (առյուծ), Վասիլ (թագավոր), Գեորգ (երկրագործ), Գրիգոր (արթուն), Թեոդորոս (աստվածատուր), Փիլիպոս (ձի սիրող), Կիրակոս (տերունի), Հովսիսիմե (անկյալ), Ագապի (սեր), Ստեփան (պսակ) և այլն:

8. ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Վերևում ցույց տվեցինք, թե անձնանունները առհասարակ կրոնական բնույթ ունեն և ըստ այնմ կրոնակից ազգերից առնվելով՝ նրանց կրոնի հետ էլ տարածվել են:

Ի նկատի ունենալով այս տիեզերական երևույթը, տարօրինակ է անշուշտ այն հանգամանքը, որ հայերը, նույնիսկ քրիստոնեության ամենից պայծառ տարիներում, ընդու-

նեղ են կրոնական իրենց թշնամի ազգերի անձնանունները, ինչպես արաբների և թյուրքերի: Չգիտեմ թե ի՞նչպես պետք է մեկնել այս երևույթը: Անշուշտ մահմեդականները չստիպեցին մեղ, որ մենք բռնի կերպով ընդունենք իրենց անունները: Երևի այս էլ գերիշխան տարրի բնական ազդեցության արդյունքն է. ազդեցություն՝ որ ամեն ձևի ու

ամեն հանգամանքի մեջ էլ իր գործը տեսնում է, և փոքր, նվաճված ազգերը իրեն է քաշում, իրեն է միացնում:

Մեր հին պատմության մեջ ծանոթ արաբական անուններ են Աբլխարիպ, Աբուսահլ, Համամ, Մլեհ և այլն: Ոմանք նաև գործածված են հայ թարգմանությամբ, ինչպես Ճենդուկ, որ արաբական Համամ համանիշի թարգմանությունն է:

9. ԼԱՏԻՆԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Ռուբինյանց օրով, հարաբերությանց աճման հետ, շատացավ նաև լատինական անունների գործածությունը, ինչպես Անտոն, Լեոն, Զաքել, Ալիս, Հերոլմ, Օգոստինոս և

այլն: Ռուբինյանց պետության անկումով լատին անունները ջնջվեցին և այսօր հազիվ մի քանիսը կենդանի են նրանցից:

10. ՀԱՅ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Քրիստոնեության տարածումից հետո, երաշխական և հոնական անունների հեղեղման ժամանակ, ծագեց հայոց մեջ մի նոր միտք, այն է՝ թարգմանել օտար քրիստոնեական անունները: Հունական Անաստաս անվան դեմ դրին Հարություն, Ապոստոլի դեմ՝ Առաքել, Թեոդորոսի դեմ՝ Աստվածատուր, Ստավրիի դեմ՝ Խաչիկ, երաշխական Սեբի դեմ՝ Մխիթար և այլն: Այս երևույթը անշուշտ հունագետ հայրերի գործն էր և ազգային նախանձախնդրության մի ձեռնարկ հայոց մեջ: Ուշագործություն չեն դարձրել նրանք այն հանգամանքի վրա, թե արդյոք այդ թարգմանված անունների բնաձևը իրապես գործածակա՞ն է հայոց մեջ, թե ոչ: Օրինակի համար՝ Անաստաս, Թեոդորոս և այլն հայոց ծանոթ անուններ են եղած, բայց Ապոստոլ,

Ստավրի և այլն գործածական չեն եղած մեր մեջ: Թարգմանության հետ զուգընթացաբար մտել են նաև նոր նմանակերտ անուններ, բոլորն էլ քրիստոնեական կյանքի բացատրություններ, հայ ժողովրդի մտքին ու սրբտին մոտիկ ու հասկանալի բառեր, որով մեր անձնանունների բառարանը կրկնապես ընդարձակվել է: Այսպես են Համբարձում, Զատիկ, Գալուստ, Մարգար, Տիրատուր, Խաչատուր, Քրիստոստուր, Խաչերես, Մերոն, Կառապետ, Մկրտիչ, Ավետիս, Ավագ, Մաքրունի, Սրբունի, Տիրունի և այլն և այլն, որոնք, սկսած այն օրից մինչև այժմ, ավելի կամ նվազ չափով գործածական են մեր մեջ: Մեր մտավոր զարգացման պատմության տեսակետով շատ հետաքրքիր էր որոշել, թե ե՞րբ է այս անունների ծագման ժամանակը:

11. ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Հայ կրոնական անուններից դուրս կան բազմաթիվ ուրիշ անուններ, որոնք թեև հայերենի մեջ կազմված անուններ են, բայց քրիստոնեական հավատալիքների շուրջը չեն պտտվում, այլ իրենց իմաստով ներկայացնում են ավելի իրական կյանքը և շատ անվամ ներկայացնում են աշխարհիկ բանաստեղծական սիրուն պատկերներ: Օրինակ՝ Թովածամ—մազերը սև, Շաղոսկի—որ ոսկի է շաղում, Վարդիքեր—վարդի թերթ,

Հերիֆեազ—հերիք ինչքան նազ ես անում: Այս շարքի անուններից են՝ Զառազան, Վարդերես, Լույսպարոն, Նորաբ, Վարդմպու, Անճրեկարդ, Նորվարդ, Նորտիկին, Վարդանուկ, Քնարիկ և այլն:

Հայ հասարակ ժողովրդի, շինականի բնիկ, հարազատ, յուրակերտ անուններն են սրանք, որ եկեղեցական դասի պաշտած կրոնական անունների և ազնվական դասակարգի սիրած օտար անունների շրջանակում բացառիկ փայլով ցույց են:

12. ՍԵԼՋՈՒԿ-ԹԱԹԱՐԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Հայ ժողովրդական անուններին գրեթե ժամանակակից են այն բազմաթիվ անձնանունները, որ հայ ժողովուրդը փոխ է առել թաթար, սելջուկ և նորապարսիկ մահմեդական ազգերից: Հայ ժողովուրդը ընդհանրապես շատ լավ գիտեր այդ լեզուները, որով շատ դյուրավ թափանցում էր անձնանունների ներքին իմաստին և նրանց մեջ տեսած գեղեցիկ պատկերներից հրապուրված՝ վերցնում ու որդեգրում էր նրանք: Օրինակ՝

Ասլան — առյուծ, Զիվանջիր — մատաղ առյուծ, Բահալու — թանկագին, Բայրաֆ — զրոշակ, Գուլբահար — զարնանային վարդ, Գուլգաստա — վարդի փունջ, Գուլմելիֆ — վարդերի թափուհի, Գուլնիգար — վարդանկար, Հախրանդա — ծառա Աստուծո, Հախնագար — Աստվածատես, Երար — բավական է, Թամամ — կատարյալ, Թանգրիդուլի — Աստուծո ծառա, Թուրֆանտա — նորահաս նուբար, Խուրլումելիֆ — (թաթարերեն) երջանիկ կամ օրհնյալ թագավոր:

13. ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Բոլորովին նոր ժամանակի փոխառություններ են սրանք, որ առնված են ֆրանսերենից, իտալերենից և անգլերենից. գործածական էին բացառապես արևմտահայոց, հատկապես կաթոլիկ հայոց մեջ, ինչպես ժողով կամ ձուլակալ (Հովսեփ), ձիվան (Հովհաննես — իտալական Զիովաննի), Վալանտին, Ալբերտ, Էդուարդ, Վիկտորիա, Էմեն, Վերժին, Ադոլֆ, Ռոդոլֆ և այլն և այլն: Սրանցից իտալական ձևերը արդեն անհետացան արևմտահայոց մեջ, իսկ մյուսները

շատ գործածական չեն այժմ, բացի իգական անուններից, որոնք արականներից ավելի սիրելի են դարձած, այն պատճառով, որ իգական անձնանունների մի ճոխ միևնույն պակասում է արևմտահայոց մեջ: Վերջին ժամանակներս Կովկաս էլ մոտոբ գործեցին եվրոպական անունները, ինչպես էմմա, էլեննորա (կրճատ՝ նորա), Զուլետա, Օֆելյա, Վալենտինա, Էդուարդ, մինչև իսկ Նապոլեոն, Համլետ, Հենրի և այլն:

14. ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Վերջին ժամանակներս զուտ ռուսական անունները սկսել են բազմանալ ռուսահայ աշխարհում (Կովկաս և մանավանդ Ռուսաստան): Ռուսահայերից ոմանք ռուսական համապատասխան մի անուն փնտրում գտնում են իրենց վաղեմի անվան տեղ և այս ձևով էլ գործածում առհասարակ. այսպես՝ Նիկողոսը դառնում է Նիկոլա, Գեորգը՝ Գեորգի կամ Եգոր, Հովհաննեսը՝ Իվան, Գրիգորը՝ Գրիգորի և այլն:

Այս աշխատանքը այնքան է սուռչ գնացած, որ բոլորովին անհամապատասխան անուններ էլ շատ անգամ ըծրգվում են իրար պաշտոնապես, բավական է, որ երկու բաների մեջ նմանահնչյուն մի տառ կամ մի ձայն գտնվի: Այսպես՝ Մկրտիչը դառնում է

Նիկիտ, Հարությունը՝ Արտեմ կամ Արտյոմ, Մահակը՝ Սավա, Մարտիրոսը՝ Մարտին, Վաղարշակը՝ Վոլոդյա, Արշակը՝ Արկադի և այլն, որոնք իրար հետ ո՛չ մի առնչություն չունեն ամենևին: Այս «արվեստ»ի մեջ նշանավոր են հատկապես Նոր-Նախիջևանի հայերը:

Առանձնապես հարգի և սովորական են փաղաքշական անունները, ինչպես Միշա (Միքայել), Սաշա (Աղեքսանդր), Մաշա (Մարիամ), Թոդյա, (Թեոդորոս), Լիզա (Եղիսարեթ), Կոլյա (Նիկողայոս), Կատյա (Կատարինա) և այլն:

Նոր ռուսական անուններ են՝ Վադիմիր, Օլգա, Օլյա, Օլինկա, Դուսյա, Դունյա, Մառուսյա և այլն:

15. ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Այս անվան տակ դասավորում եմ այն հայերեն անձնանունները, որոնք հայկական ազգային ինքնագիտակցության զարթոնից հետո սկսեցին գործածվել մեր մեջ, այն է վերջին 80-ամյակում: Այս ազգային ինքնագիտակցությունը, որ մերժելով զուտ կրոնական և օտար անունները, պատմության էջերից դուրս բերեց գրեթե մոռացված հայ պատմական անունները և նրանք ընդհանուր գործածության դրեց, չբավականացավ միայն դրանցով և սկսեց ստեղծել հատուկ անուններ, բոլորն էլ զուտ հայերեն լեզվով և հայ ազգային գաղափարների շրջանակում:

Ահավասիկ այսպիսի նոր անունների մի փոքր ցանկ— Հայաստան, Արաքսի, Մասիս, Արարատ, Արմենուի, Հայկունի, Ագատ, Սիրանուշ, Վարսանուշ, Հրանուշ, Հրազդան, Հրայր, Հրաչունի, Բեկիրունի, Վշտիկ, Մարտիկ (ո՛չ թե Մարտիրոս բառից կրճատված, այլ հայերեն մարտիկ «կռվող»), Հայկազն, Հայկարամ, Աղավնի, Արծվիկ, Հասմիկ, Քնարիկ, Արփենիկ, Ազնիվ, Սիրական, Լուսիկ, Լուսնբագ, Գեղունի, Ագատունի, Փայլակ և այլն:

Անունները կախում ունեն նաև տեղից ու հանգամանքից: Հայության բոլոր հատվածները, թե՛ Հայաստանում և թե՛ գաղթավայրերում, միշտ մի միակ տիրապետության նպատակ չեն եղել և հետևաբար մի ազդեցության չէին ենթարկված: Պահլավական անունները կարող էին Հայաստանի արևելյան մասերում տարածված լինել, մինչ հունական անունները՝ ավելի արևմտյան մասերում, իսկ ասորական անունները՝ հարավային մասերում: Տեղական զանազանությունը ավելի որոշ է ներկայումս. Կովկասի հայերը գործ են ածում ռուսական անուններ, որոնցից ո՛չ մեկը չի մտած արևմտյան Հայաստան և գաղութները: Հոնգարիայի, Լեհաստանի և Ռումինիայի հայերը բնականաբար ունեն հոնգարական, լեհական և ռումինական անուններ, որոնք մեր մեջ իսպառ մուտք չեն գործած:

Հանգամանքներն էլ մեծ ազդեցություն ունեն անունների տարածման վրա—բարձր դասակարգը, իրեն նորություն ու փայլի սիրահար, սովորաբար հինն ու բնիկը շուտ է մոռանում, օտար անունները ավելի է սիրում և նրանց առաջին փոխառուն է, մինչդեռ հասարակ ժողովուրդը իր ունեցածին ավելի հավատարիմ է: Պահլավական անունները առաջին անգամ աղնվական դասակարգի մեջ մտան. թագավորները, իշխաններն ու նախարարները սիրում էին կոչվել Արշակունի ու Սասանյան արքայական տների անուններով: Ասորական, եբրայական և հունական անունները կրոնական դասակարգի մեջ մուտք գործեցին նախապես և նրա միջոցով տարածվեցին ժողովրդի մեջ: Դրա համար է, որ երբ մեկը ընդունում է կրոնական կոչում, նրա աշխարհական անունը (մանավանդ եթե հեթանոսական է) հանում են և տեղը դնում կրոնական անուն, որ լինում է հունական, եբրայական կամ ասորական: Այսպես՝ երբ Տրդատը թողեց արքայական գահը և ճգնվոր դարձավ, կոչվեց Հովհաննես: Ռուբինյանը Հեթում սպարապետը երբ թողեց սուրը և վաճառեց մտավ, կոչվեց Անտոն: Այս սովորությունը շարունակվում է մինչև հիմա: Հայ ազգային անունները գլխավորապես Կոստանդնուպոլսում հնարվեցին և կամաց-կամաց դեպի Արևելք տարածվեցին: Երբ ես ծնվեցի (Կոստանդնուպոլիս, 1876 թ.) կարծեմ երկրորդն էի, որ Հրաչյա անունն ստացա. մինչդեռ այժմ Հրաչյա անունը սովորական է դարձել: Եթե գնանք մի խուլ գյուղ, մեր լսած սովորական անունները պիտի լինեն եբրայական, հունական և թյուրքական անուններ. իսկ բուն հայկական, պահլավական, եվրոպական, ռուսական և հայ ազգային անունները՝ հազիվ երբեք: Մինչդեռ Կոստանդնուպոլիս, Երևան և ուրիշ կրթված կենտրոններ (Թիֆլիս, Զմյուռնիա), առաջիններն արդեն անգործածական են դարձել և ավելի այս վերջինները գոյություն ունեն:

(Շարունակելի)